

THE UNIVERSITY *of* EDINBURGH

Edinburgh Research Explorer

“Fanndaigeadh na Gàidhlig” aig Iain MacGriogair: Aisling molaigh don Ghàidhlig?

Citation for published version:

McLeod, W 2008, “Fanndaigeadh na Gàidhlig” aig Iain MacGriogair: Aisling molaigh don Ghàidhlig?, *Scottish Gaelic Studies*, vol. 24, pp. 419-440.

Link:

[Link to publication record in Edinburgh Research Explorer](#)

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Published In:

Scottish Gaelic Studies

General rights

Copyright for the publications made accessible via the Edinburgh Research Explorer is retained by the author(s) and / or other copyright owners and it is a condition of accessing these publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

Take down policy

The University of Edinburgh has made every reasonable effort to ensure that Edinburgh Research Explorer content complies with UK legislation. If you believe that the public display of this file breaches copyright please contact openaccess@ed.ac.uk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

‘FANNDAlGEADH NA GàIDHLIG’ AIG IAIN MACGRIOGAIR: AISLING MOLAlDH DON GHÀIDHLIG?

San aiste seo bheir mi sùil air an dàn annasach ‘Fanndaigeadh na Gàidhlig’, a rinn am bàrd Leòdhasach Iain MacGriogair mu 1894, ann an co-theacs litreachasan na Gàidhlig an Alba, an Èirinn agus an Eilean Mhanainn. Tha an dàn seo, a tha a’ togail air traidisean na h-aisling shamhlachail, na uinneag air seallaidhean luchd-dìon a’ chànan san 19mh linn agus air crìochan nan innleachdan litreachail a chleachdte airson na tuigsean sin a chur an cèill.

An Dr Iain MacGriogair: beatha agus saothar

Rugadh Iain MacGriogair ann an Steòrnabhagh ann an 1848 agus fhuair e a chuid foghlaim aig Sgoil na h-Eaglaise Saoire sa bhaile sin agus aig Oilthigh Ghlaschu, far an tug e a-mach ceumannan M.B. agus C.M. ann an 1873. Ann an 1876 chaidh e an sàs ann an Seirbheis Lèigh nan Innseachan agus thug e seachad ceithir bliadhna deug ann an diofar bhadan de dh’Àisia, Aden, Afghanistan, Bombay agus Burma nam measg. Thill e a Bhreatainn ann an 1890 agus ghabh e pàirt ann an iomadach buidheann is tachartas Gàidhealach ann an Lunnainn, Dùn Èideann, Glaschu agus Pàislig. Chaidh ainmeachadh mar Bhàrd Urramach Chlann MhicGriogair anns an Fhaoilleach 1897 (MacLeod 1908, 17-21; MacKay 1897; MacNeill 1894). Fhuair e bàs san Fhaoilleach 1932. Choisinn a mhac, Alasdair Alpin MacGriogair (1899-1970), cliù airson a chuid dhealbhan camara agus a chuid leabhraichean romansach (*The Peat-Fire Flame* (1937) is eile) agus neo-romansach (*The Western Isles* (1947)).

A thuilleadh air *Luinneagan Luaineach* (1897), an aon leabhar Gàidhlig a rinn e, thug MacGriogair a-mach còig leabhraichean sa Bheurla: trì co-chruinneachaidhean de bhàrdachd (*The Girdle of the Globe: A Descriptive Poem in Ten Cantos* (1890), *Through Death to Victory and Other Poems* (1922) agus *The Legend of Alompra and Other Poems* (1924)) agus dà chùinntas air a thursan ann an Àisia (*Toil and Travel: A Prose Narrative* (1892) agus *Through the Buffer*

State: A Record of Recent Travel through Borneo, Siam, and Cambodia (1896)).

Tha 39 dàin Ghàidhlig ann an *Luinneagan Luaineach* uile-gu-lèir, maille ri 6 eadar-theangachaidhean gu Beurla (gun ‘Fanndaigeadh na Gàidhlig’ san àireamh). Sa ro-ràdh (a tha sgrìobhte sa Bheurla, a’ leantainn a’ phàtrain àbhaistich ann an duanairean Gàidhlig bho *Ais-eiridh* Mhic Mhaighstir Alasdair air adhart (cf. Marfany 2004)), tha an Griogarach a’ cur an cèill bheachdan inntinneach mu ùrachadh na Gàidhlig agus ceist bhun-tomhaiseachadh a’ chàinain. Gidheadh, tha e follaiseach gu robh e car teagmhach mu dhàn na Gàidhlig agus a h-àite san t-saoghal ùr-nodha:

It is true enough that English has cut a short march, as it were, on Gaelic, as the business language of bread and butter, which unfortunately we cannot do without. And however devoted to the Gaelic we may be, we should never under-value the advantage and even the necessity for Highlanders to know English, without which they cannot nowadays make much headway in the world. But if we Highlanders have such small heads as to be capable of containing only one language, we are not the kind of people that we claim to be.

It is the duty of every Highlander to do his best to uphold the language, not only as a true and faithful servant, but also in order that, if the heroic language of a heroic people be doomed to die, its last days may be its best; and that it may perish like a gallant man-o’-war sinking in the ocean, with her flags flying, and fighting to the last (MacGregor 1897: 9).

A thaobh na bàrdachd aige fhèin agus ullachadh nan *Luinneagan Luaineach* (1897), sgrìobh MacGriogair na leanas:

In submitting the following lyrics to lovers of the ancient Gaelic language, a few words may be necessary in the way of a preface. They were written by me now and then, here and there, during an absence of some twenty years from the Scottish Highlands. Finding myself in India, getting rusty in Gaelic, and convinced that there was no better method of retaining a language in

memory than by reading and writing it, I wrote these poems occasionally, and very much at random, as their name implies. Whether they may help or not, in some small measure, to inspire Highlanders with a love of the language of their warlike ancestors, they at any rate profess to have been written in more varied parts of the world, than perhaps an equal number of poems by one and the same author, in any language whatever, since the world began; and few songs have ever been composed more as a labour of love than those contained in this unpretentious little volume. With [a] single exception ... all the poems in the volume have been written in distant regions, sometimes on land and sometimes on sea; and most of them have often and often been sung by myself, for my own amusement. Hence it is that I returned to the Highlands with a better knowledge of Gaelic than when first I left them.

Ged a thòisich an co-chruinneachadh *Modern Gaelic Bards* (MacLeod 1908) le 11 dàin de chuid MhicGriogair, bhiodh e fìor a ràdh nach d’fhuair a shaothar àite maireannach ann an canon bàrdachd na Gàidhlig agus gu bheil e air a dhol air diochuimhne, gu ìre mhòir. Thug lèirmheasaiche gun urra anns an *Albannach* beachd cruaidh air na *Luinneagan Luaineach* goirid an dèidh dhan leabhar nochdadh:

It is dangerous in these days to criticise a book of Gaelic poetry. If it is not favourably received, the critic is set down as an enemy of the Highland people, and as sneering at the Celtic revival, and that is worse than circulating scandal about Queen Anne. Surgeon-Colonel John MacGregor has published a very nice volume of Gaelic poems under the title of *Luinneagan Luaineach*, or as it is Englished, for the benefit of the unwieldy Saxon tongue, ‘Random Lyrics’, and though the officer is a gallant officer with fighting proclivities, though he is the honorary bard of the Grigalach Society, and though he has the enthusiasm of the whole Celtic revivalists [*sic*] at his back, candour compels one to say that his poetry is like a good deal of the output which finds its way into the Gaelic poetry market of the present day. In any

volume of Gaelic poems published nowadays one expects to find a lament or two, some lyrics on Highland depopulation, sundry sets of verses about the bens and the glens, a few rhapsodies about the beauty and the expressiveness of Gaelic speech, most of them poems that might very well be spun out by the mile and then cut up into lengths to suit customers. That is just what one finds in Dr MacGregor's book. For the most part he is content to ring the changes upon the well-worn themes. He does it better than most modern makers of Gaelic poetry. Some of his verses ... show genuine feeling. But in the main he only illustrates, if illustration were wanted, the limitations of Gaelic poetry in these degenerate times (*The Scotsman* 1897).

‘Fanndaigeadh na Gàidhlig’

Sa ro-ràdh don duanaire aige tha MacGriogair ag ràdh na leanas mu chumadh ‘Fanndaigeadh na Gàidhlig’:

Two or three years ago I made a cross-country journey through the wilds of Siam to the China Sea. On one of the first nights out, on a journey that I might not live to finish, I was lying in the open field with nothing for a roof but the sky. When looking at the stars gently twinkling in the clear tropical night, I fancied the Gaelic language in the form of a beautiful woman, fainting on the ground in some Highland glen, on account of being forsaken by her children. When this idea struck me, I ruminated to myself the first verses of a Gaelic poem which I finished afterwards, and which I called ‘*Fanndaigeadh na Gaidhlig*’ (The Gaelic in a Trance) .... And if a father may be supposed to have any predilection for any particular one of his own children, I may say that this poem is one of my own favourite ones, both for the novelty of the idea and its romantic origin (MacGregor 1897: 6–7).

Tha 25 rannan san dàn uile-gu-lèir, maille ri sèisd, agus tha e air a chumadh air fonn freagarrach ‘Chunnaic mise brùadar rinn luaineach an raoir mi’. Tha an t-sèisd a’ cleachdadh reatraig dhualchasach dhàn molaidh don chànan (faic McLeod 2003, agus gu h-ìosal):

Togaibh, togaibh fonn; togaibh fonn air a’ Ghaidhlig,
 A’ chànan ro uasal thug buaidh air gach cànan,
 Biobh dileas d’ ur sinnsear ’s do ’n dileab a dh-fhag iad,
 ’S ’an subhachas no ’n eigin na treigibh gu brath iad.

(MacGregor 1897: 98)¹

Aig toiseach an dàin tha an t-ùghdar ‘air blar anns na h-Innsibh / Air uachdair an fhuinn air [a] dhruim na [] shineadh’ (ss. 1–2). Tha inntinn a’ tionndadh ‘gu beanntaibh nan Gaidheal’, agus tha a’ tuiteam na chadal, agus a’ toiseachadh ‘ri bruailean le brudar ro neonach’ (ss. 9, 12). Na bhruadar tha e air ais an ‘gleann leis na beanntan mu ’n cuairt air’, is ged a tha ‘airde nan stucan gu muirneach mar b’ abhaist’, tha ‘na raointean bu bhoidhche / ... air fas nam fasach gun aiteach, gun chomhnuidh’ (ss. 13, 17, 19, 20). Seo tuairisgeul a tha cumanta ann am bàrdachd an 19mh linn, agus na bàird a’ caoidh cruth na tire an dèidh fàsachaidh is fuadaich (faic Meek 2003).

Agus an sin:

Air dearcadh mu ’n cuairt dhiom le gruaim nach robh neonach,
 ‘S ri caoidh tir mo ghaoil bhi cho aonranach, bronach,
 Gu ’n dhealraich fo ’m shuilean bean chiuin ’s i ’na h-aonar,
 ’S air-learn gu ’n robh bhean sgiamhach gu cianal ri caoineadh.

(ss. 33–6)

Tha am bàrd ga fhalach fhèin san fheur, ga coimhead aig astar. Tha e a’ moladh bòidhchead a fuil, a ciochan, a casan, a sùilean, a beòil agus a cainnt gu deas-bhriatharach faclach (ss. 41–52), ag innse gun siubhladh e ‘an saoghal ’na gaol feadh nan siantan’ (s. 58). Mu dheireadh tha i a’ tighinn ‘nall gu bhi teann ri mo thaobh-sa’, tha i a’ fàs ‘ro bhronach, le deoir ghoirt ri braonadh’, agus a’ briseadh ‘sios le bron a bha neonach ri chluinntinn’ (ss. 61, 62, 64). An sin tha i ag aithris a ‘Cumha’:

“Gur mis”” ars is’ “a’ Ghaidhlig bha aluinn ’na m’ oige,
 ’S feadh linntinn gun chuimhne bha binn blasd le moran,
 ’S ged dh-fhas mi cho liath, b’ e mo mhiann bhi le durachd
 Ri ceangal Clann nan Gaidheal ri cheil’ anns gach duthaich,

“Cha-n ioghnadh mo shuilean bhi tursach us deurach,
Ag ionndrainn mo chlann a rinn mealltach mo threigsinn,
Oir ceart mar an gradh a bheir mathair d’ a leanabain,
Mar sin gu ’n robh mo ghaol-sa gun chaochladh do dh-Albainn,

“Ach O, ’s trom a thà mi, le craidh air mo lionadh,
Gu cianal ri giulan gach cuis tha ’g am phianadh,
’S cha mhor nach b’ e b’ fhearr leam am bas na bhi ’g ionndrainn
An dream do ’n d-thug mi run, ’s leis nach fiu teachd ’am ionnsuidh.

“Oir shleamhnuich mo chlann leis nach b’ annsa mo sgiamhachd,
’S a thuit bho bhi dileas do ’n t-sinnsear bu chiataich,
Oir dh-fas iad cho feineil le Beurla ghlais, ghrannda,
’S gu ’n chuir iad rium-sa culaobh mar spruileach ro ghraineil,

“Gu ’n thilg iad á cuimhne na suinn ghasd ’bu ghleusda,
Do ’m oighreachd a’ Ghaidhlig bho Adhamh ’s bho Eubha,
’S air dhoibh deanamh dìmeas air sinnsear cho cliutach,
Gu ’n chaochal m’ aghaidh mhalda ’s gu ’n dh-fhas mi ro thursach!”

Cha b’ urrainn a’ bhean sgiamhach cuir crìoch air a comhradh,
Nuair dh-fhanndaig i sìos air a lionadh le doruinn,
’S air uachdair an fhraoich bha mo chaomh-sa ’na sineadh,
’S a tuigse tur ’s a leirsinn gu leir air a diobradh.

Air faicinn bean mo ghaoil air an aonach ’n a càradh,
Gu ’n ruith mi null d’ a h-ionnsuidh neo-ionnsuicht mar bhà mi,
’S gu ’n dh-fhiach mi gu dileas gach innleachd a dh- fhaodainn,
Chum sabhaladh bho ’n bhas a’ bhean ghradhach ’bu chaomh leam.

Nuair chuala na Gaidheil mar dh’eirich do ’n Ghaidhlig,
’Na h-aonar le-fein air a treigsinn le ’ cairdean,
Air ball anns gach aite gu ’n dh-fhas iad ro dhileas,
Gu seasamh coir na cainnt a bha baird, blasd le ’n sinnsear.

Gu ’m faca mi fadheoidh buidhean bhoidheach mu ’n cuairt orr’,
Toirt boid anns gach tìr a bhi dileas gu buan dhi,

’S air dhomh-sa bhi aoibhneach le muinntir mo dhuthcha,
 Gu ’n chlisg mi as mo shuain ’s as mo bhruadar gu ’n dhuigs mi!!
 (ss. 65–100)

Ged a chomharraich MacGriogair ‘the novelty of the idea’ a bha air cùlaibh ‘Fanndaigeadh na Gàidhlig’, feumar an dàn a chur agus a thuigsinn ann an co-theacs traidisean na h-aisling shamhlachail agus nan dàn molaidh a rinneadh don Ghàidhlig, don Ghaeilge agus don Ghaelg.

Bàrdachd molaidh don Ghaeilge agus an aisling an Èirinn

Rinneadh iomadh dàn molaidh don Ghaeilge an Èirinn san 18mh linn agus an 19mh linn, ged nach robh iad, is dòcha, cho cumanta ’s a bha dàin den t-seòrsa seo bhos an Alba.² Tha na dàin molaidh coltach ris na dàin don Ghàidhlig a chumadh sa rè sin ann am mòran dòighean, ged nach eil na h-argamaidean a tha rin cluinntinn annta a cheart cho stèidhichte is cho ath-aithriseach, agus tha blas nàiseanta(ch) orra nach fhaighear anns na dàin Albannach. Mar as trice tha an cànan ga mholadh mar phàirt de thuigse nas leatha air saorsa, daorsa, creideamh, arfuntachadh agus eachdraidh, mar a chithear ann an ‘Tairngreachd Dhoinn Fírinne’ aig Aogán Ó Rathaille (c. 1710(?)):

Beidh Éire go sùgach ’s a dúnta go haerach
 Is Gaeilge dá scrúdadh ’na múraibh ag éigsibh,
 Béarla na mbúr ndubh go cúthail fá néaltaibh,
 Is Séamas ’na chúirt ghil ag tabhairt cheana Ghaelaibh.

(Ó Buachalla 2007: 33; Dinneen & O’Donoghue, 1911: 166–7 (ss. 13–16))

Ach bha traidisean na h-aisling fada na bu làidire an Èirinn na bha i riamh an Alba: rinneadh na ficheadan is na ficheadan dhiubh, gu h-àraidh ann an Còigeamh Mumhan ach cuideachd ann an Còigeamh Uladh, san 18mh linn agus fiù ’s a’ chiad phàirt den 19mh linn, a dh’aindeoin seargadh iomairt na Seumasachd,³ a thug brìgh ùr phoilitigeach don aisling san 18mh linn. Tha structar is foirmle na h-aisling Mhuimhnich sònraichte ainmeil. A rèir a’ chunntais aig John O’Daly (1849: 101):

The poet usually wanders forth of a summer evening over moor and mountain, mournfully meditating on the ... sufferings of his native land, until at length, sad and weary, he lies down to repose in some flowery vale, or on the slope of some green and lonely hill-side. He sleeps, and in a dream beholds a young female of more than natural beauty, who apprehends and accosts him. She is always represented as appearing in naked loveliness. Her person is described with a minuteness of detail bordering upon tediousness .... The enraptured poet inquires whether she be one of the heroines of ancient story – Semiramis, Helen, or Medea – or one of the illustrious women of his own country – Deirdre, Blathnaid, or Cearnuit, or some Banshee, like Aoibhill, Cliona, or Aine, and the answer he receives is that she is none of those eminent personages, but Éire, once a queen, and now a slave – of old in the enjoyment of all honor and dignity, but to-day in thrall to the foe and the stranger. Yet wretched as is her condition, she does not despair, and encourages her afflicted child to hope, prophesying that speedy relief will shortly reach him from abroad.

Ach chan eil e buileach ceart a ràdh gum bi an ‘spéirbhean’ ga h-ainmeachadh fhèin mar ‘Èire’ sa h-uile aisling. Gheibhear sin ann an cuid dhiubh, ceart gu leòr,⁴ ach gu tric tha i a’ cleith a h-ainm no a’ nochdadh ainm no pearsantachd eile (leithid Téimis, ban-dia Ghreugach a’ cheartais).⁵ Tha diofaran inntinneach am measg aislingean a’ bhàird Ultaich Art Mac Cumhaigh, mar eisimpleir: ann an ‘Aisling Airt Mhic Cumhaigh’ chan ainmichear an spéirbhean idir, ann an ‘Ùr-Chill an Chreagáin’ tha i a’ diùltadh ceistean a’ bhàird a fhreagairt agus ag ràdh gur ‘síogaí beag linbh [i] a hoileadh le taobh Ghráinne Óig’’, agus ann am ‘Marbhna Airt Óig Uí Néill’ tha i a’ cur an cèill gur ise ‘an Feadh’, .i. sgìre a’ bhàird ann an Co. Ard Mhacha, seach Éire air fad (Ní Uallacháin 2003: 273–5, 250–52, 265–9). An rud a tha ùidheil a thaobh cuspair na h-aiste seo is e nach bi an spéirbhean ag ràdh gur ise an Ghaeilge, .i. an cànan seach an nàisean. A rèir coltais chan eil an cànan fhèin ga chur an riochd mnà san dòigh seo sna h-aislingean Gaeilge idir.⁶ San t-seagh chudromach sin, faodar a ràdh nach eil pearsanachadh na Gàidhlig ann am ‘Fanndaigeadh na Gàidhlig’ a’ leantainn modail na h-aisling Ghaeilge.

Ged nach e aisling a th’ ann, is dòcha gur e an dàn Gaeilge as fhaisge air ‘Fanndaigeadh na Gàidhlig’ ‘Meath na Gaeilge’ leis a’ bhàrd Chorcaigheach Dónall Ó Conchúir (1847–1930), a rinneadh mun aon àm, faisg air deireadh an 19mh linn. Is i Éire a tha a’ labhairt san dàn, agus i a’ caoidh mar a dh’èirich dhi thar nan linntean:

Is follas don tsaol is is léirfhios daoibhse
 Cad d’fhulaingear féin faoi thaom na daoirse
 Mo phearsa mar cloíodh gan bhrí gan sláinte
 Is mo ghéaga míne millte támhlag,
 Mo ghrua ba dheise tá meirgeach fàirbreach
 Is mo leaca gheal bhreicneach seirgthe báite,
 Mo shúil ba ghlaise tromdhorcha súite
 Is mo ghuailne cromaithe trochailte lúbtha,
 M’órfholt fàinneach scáineach fiordheas
 Sciotaithe scáinte gan scáil dá phríomhdhath.
 (Ó Conchúir 1984: 6–8 (ss. 12–21))

Tha i ‘mínlag tim gan treoir’, agus ged a tha ‘gasra’ a’ cruinneachadh airson cuideachadh a thoirt dhi, tha i a’ tuiteam na cadal agus ‘b’é an codladh gan suan’ dhi (ss. 32, 39, 48). An sin tha an dàn a’ gluasad gu ceist a’ chànain, no (carachadh cudromach) ceist na teangaidh:

Mo chás mo chumha croí mo chúrsaí bróin sin
 An tráth inar dhúisíos ba chúis scís domhsa
 Nuair chuireas chun labhairt go tapaidh mar ghnáth liom
 Is ea fuaireas-sa sreanga mo theangan glanghearrtha
 Mo chaint ag scaipeadh is mé balbh gan sárghuth. (ss. 49–53)

A rèir ‘Éireann’ tha call a’ chànain nas miosa na dad eile a dh’fhulaing i tro na linntean:

Ba mhó mar dhíth na an ríocht do fuadadh
 Ba mhó fá thrí na buíonta is sluaite
 Ba mhó na maoin an t-saoil cé luachmhar
 Mo theanga sárbhinn léirlíofa fuaite. (ss. 59–62)

Eu-coltach ri co-dhùnadh ‘Fànndaigeadh na Gàidhlig’, a tha, faodar a ràdh, caran baoth na shealladh, chan eil co-dhùnadh ‘Meath na Gaeilge’ dòchasach, agus ‘Éire’ a’ fàgail air muinntir na h-Éireann gu bheil iad coma co-dhiù mu chall a’ chàinain. Tha ‘Éire’ a’ moladh a cloinne airson na dh’fhulaing iad,

Ach nuair a tharla an phlá is an lánscrios millteach
 Ba mheasa thar barr ná ár na daoirse,
 Mo theanga bhinn bhuach ba dhual ó shinsir
 Bheith feasta gan fuaim gan duain ach drioball,
 Níor chuireadar spéis, mo léan, ná suim ann
 Ach ghlacadar réidh gach céim den choimhdeacht. (ss. 71–6)⁷

Bàrdachd molaidh don Ghàidhlig

Bha an dàn molaidh don Ghàidhlig faicsinneach agus cudromach ann an litreachas na Gàidhlig bho thoiseach an 18mh linn air adhart (faic McLeod 2003). Bha buaidh shònraichte aig dà dhàn gu h-àraidh ann an tàrmachadh an traidisein seo: ‘Air teachd on Spáin, do shliochd an Gháoidhil ghlais’ le Maighstir Seathan MacGill’Eathain (1707) agus ‘Moladh an ùghdair don t-seann chàinain Ghàidhlig’ le Alasdair mac Mhaighstir Alasdair (c. 1738) (Ó Baoill 1979: 100–03; Thomson 1996: 77–80). Tha reatraig nan dàn a thàinig nan dèidh gu math stèidhichte agus gu dearbh ath-aithriseach, agus na bàird a’ toirt a-mach nan aon argamaidean is iomhaighean uair is uair: is i a’ Ghàidhlig cainnt nan rìghrean is nan gaisgeach mòra, cànan àrsaidh na h-Alba is nan Gàidheal, cànan tùsail fìorghlan cumhachdach, cànan fo ionnsaigh is fo dhìmeas, agus mar sin air adhart (McLeod 2003).

Chan ann ach ainneamh, ged-tà, a bhios na bàird a’ cleachdadh inneal a’ phearsanachaidh agus a’ cur na Gàidhlig an cruth mnà. Tha gnè bhoireann aig an ainmear ‘Gàidhlig’ agus mar sin tha e nàdarra an ro-ainm ‘i’ a chleachdadh nuair a thathas a’ toirt iomradh air a’ chànan; air sàillibh sin chan eil e duilich ceum a bharrachd a thoirt gus boireannach, is chan e dìreach facal boireannta, a dhèanamh dhith. Chithear an innleachd seo, mar eisimpleir, ann an ‘An Còir Chomunn: no, Moladh do’n Chomunn Ghàidhealach ann an Dun-Eidean’ (1796) le Raibeart MacGhriogair: is i a’ Ghàidhlig ‘ban-

oighre dhligheach fhìor | Chaledònia’ (Robertson 1925/27: 20–34 (td. 32)).

Is e an t-eisimpleir as inntinniche den phearsanachadh seo ‘Tuirie na Gàilic’ aig Coinneach MacCoinnich (c. 1792), anns a bheil am bàrd a’ cur na Gàidhlig an riochd mnà cràite no craobhe ciùrrte agus e a’ mineachadh mar a ‘fhuair an *Donas* a thoil fhèin di, / ’Nuair a dh’èirich i le *T-----h*’:

Chaidh a geugan a ghearradh ’sa bhriseadh,
 ’S chaidh ’n stoc a shliseadh le tàluibh,
 A chàirt ’s an snomhach chuir iad sguab orr’,
 ’S chaidh fagail mar uan gun mhàthair,
 Sa dh’aindeoin na rinn luchd fuath orr’
 Lean i re buaghan gràdhach,
 Cha robh fèith na corp gun ghluasad,
 ’S lion’ar buille fhuair a Ghàilic.

Bha i gu muladach gruamach,
 Sa cnamhan co’ cruai gh re scàirnich,
 ’S gach aon neach a reachadh seachad,
 Bhiodh e seach’nadh na Gàilic,
 Bha naimhdean gu pailt mun cuairt di,
 Ga creacha ’s ga ruagadh gu ’n àilghios,
 ’S dh’ fhàg iad i gu cruaidh na h-èigean,
 Mar dhiol-deirc nach faigheadh fardach.

Rinn iad a lot sa crèachadh,
 ’S bha coslas a ’n èig a fas orr’,
 ’S threig a beoghalas sa sùinnt i,
 ’S tric a g’ iuntrain na dh’fhag i,
 Thug iad dhi a h-èideadh chruagach,
 ’S clogaid na ’m buagh cha d’fhag iad;
 Sa sgiath bhreac-bhallach dhionach,
 ’S tric a dhion i o namhaid:

Thug iad a gearr èile’ cuaich dhi,
 Eideadh ghuanach na’m fuar ard-bheann,

Thug iad a h-armachd gu lèir dhi,
 'S b' aobhar truais gun bhreug a Ghailic,
 'S i gun neach a bheireadh sùil orr',
 Mar chlosaich air chùl-thaobh gàraidh,
 Tèas an la toirt a lùth's uaip',
 'S i fad as air chùl a cairdean.

(MacCoinnich 1792: 4–6 (ss. 9–14))

Anns an ath dhàn sa cho-chruinneachadh, 'Ath-Leasachadh na Gàilic' (MacCoinnich 1792: 6–9), tha MacCoinnich a' cleachdadh ìomhaigheachd den aon seòrsa gus Comainn Ghàidhlig Lunnainn, Dhùn Èideann agus Ghlaschu a mholadh airson a bhith a' toirt cùram don Ghàidhlig, a' glanadh a lotan agus ga toirt air ais gu slàinte. Tha an t-ìomradh dòchasach air na comainn Ghàidhlig ann an co-dhùnadh 'Fanndaigeadh na Gàidhlig' na mhac-talla air an dàn seo a rinn MacCoinnich ceud bliadhna roimhe.

An aisling an Alba

Ged a bha an aisling air leth cudromach mar ghnè litreachail sa Ghaeilge san 18mh linn, cha robh i idir cho nochdaidh ann an litreachas Gàidhlig na h-Alba. Ach bhiodh e ceàrr a ràdh nach robh an aisling ri faighinn an Alba idir. Tha Murray Pittock den bheachd gum bu chòir tuigse nas leatha a chleachdadh air nàdar na h-aisling: a rèir Pittock, 'the Scottish texts [of this kind] are not exactly in the Irish mould, but this rather begs the question that genre should be consistent ... whereas the very nature of genre's presence in national literature is that is inflected to meet the needs of local conditions' (Pittock 2007: 47). Is e an 'local condition' as cudromaiche, a rèir coltais, nach robh ìomhaigh an nàisein no ìomairt an nàisein cho làidir an Alba 's a bha an Èirinn, agus nach eil ìomhaigh na speirmhná no an teachdaireachd aice cho soilleir agus cho mionaideach. Ma tha sinn deònach an leum sin a dhèanamh, faodar gabhail ri òran leithid 'The Blackbird' mar nàdar de dh'aisling (Pittock 2007: 50–51).

Ach faodar aislingean eile a lorg ann an litreachas na Gàidhlig (seach litreachas na Beurla (Gallda), air a bheil Pittock a' cur a' chuideim) gun a bhith a' leudachadh ar tuigse air nàdar na h-aisling

cho fada sin. Am fear as poilitigiche dhiubh, is dòcha, is e ‘An Taisbean’ no ‘Moch madainn Chèitein ri ceò’ (c. 1750) le Eachann MacLeòid, a bhuineadh do dh’Uibhist a Deas ach a bha a’ fuireach air tìr-mòr, ann an sgìre Àrasaig agus Mhòrair (Stewart 1804: 287–9; Mackenzie 1907: 176–7; faic Gillies 1991: 26, 50). Gu h-annasach, chan e maighdeann ach ‘an aon duin’ og a b’ aillidh sgeimh’ a chì am bàrd ‘an uaigneas’ agus a bheir teachdaireachd dha (s. 28):

Mu ’s math leat naigheachd a thoirt uainn
 Gu maithean Albain gu leir,
 Amhairc gu geur fada uat,
 ’S chì thu na sluaigh na’n lan fheirg. (ss. 37–40)

Agus is e sin a chì am bàrd:

Chunnaic mi ’n fhairge mar choill’
 Le crannaibh loingeis làn ard,
 Le brataichean onasach, ùr,
 Air leam, gu’m b’ann as an Spainn.

Chunnaic mi cabhlach ro mhor,
 Gu gàireach gabhail gu tìr,
 Bu luchdmhor, làn athaiseach iad,
 Suaicheantas Francach na’n croinn. (ss. 41–8)

Nuair a thig na feachdan air tìr tha Stiùbhartaich, ‘cinneadh an Rìgh’ air thùs, agus Clann Dòmhnail nan dèidh. Tha spiorad na Seumasachd fìor làidir san dàn:

Chlannaibh Milidh mosgailibh,
 Is somalta, cian ur cadal,
 Teannaibh ri dioladh Chuilodair,
 Dh’at na fiachan so fada. (ss. 77–80)

Faodar coimeas a dhèanamh eadar ‘Taisbean’ an Leòdaich agus ‘Am Bruadar’ (‘Chunnaic mise ’s mi ’m chadal / Gnè aisling de bhruadar’) le Iain Dubh mac Iain mhic Ailein (1715), anns a chì am

bàrd ‘Màr ... na èideadh geal cruadhach’ maille ri ‘sluagh coise agus marcachd / ... a’ lasadh gu cruadal’ (Ó Baoill 1994: 28–9 (ss. 420, 421, 426, 429)),⁸ ach tha e cudromach nach fhaighear teachdaire no teachdaireachd ann an ‘Am Bruadar’ mar a bhiodh dùil ann an aisling ‘cheart’. Dh’fhaodadh e bhith gun do ràinig an aisling Èireannach (na mac-talla oirre) Gàidhealtachd Alba uaireigin eadar 1715 agus 1750.

Aisling phoilitigeach de sheòrsa eile is e ‘An raoir a chunnaic mi am bruadar’, le Seumas Shaw, ‘Bàrd Loch nan Eala’, a rinneadh mu 1800 aig àm nam Fuadaichean agus Cogaidhean Napoléon (Matheson 1953: 326–9). Tha am bàrd ‘luaineach [na] leabaidh’ (s. 2) an dèidh bruadair agus tha e a’ cluinntinn guth. Tha e a’ faighneachd den ghuth ‘Ciod e do chinneadh, / no có an fhine dha’m buin thu?’ (ss. 17–18) agus mar sin air adhart; mu dheireadh tha an guth ag innse gur esan Gille-beatha Mac Crùislig (s. 103).⁹ Bha e thall san Fhraing agus tha e a’ ‘toirt fios na Frainge do Shasainn’ (s. 48): is e sin gum buadhaich na Frangaich, air sgàth an droch-dhiola a fhuair muinntir na Gàidhealtachd:

Tha ar tighearnan féin ann
a’ cur ri béistealachd ghràineil,
ag iarraidh màil air am fearann
an nì nach fhaigh iad gu bràth air,
a’ leigeadh bhuatha nan daoine
’s a’ tarraing caorach ’nan àite,
’s thig an fhàisneachd gu firinn,
’s a h-uile nì tha mi ’g ràdha.

(ss. 81–8)

Seo reatraig nòsach bàrdachd nam Fuadaichean, a chluinnear ann an ‘Òran do na Ciobairibh Gallda’ aig Ailean Dall Dùghallach agus mòran dàin eile (Meek 1995: 47–53).

A thaobh cruth is stoidhle dheth, is dòcha gur e an dàn Gàidhlig as fhaisge air an aisling Ghaeilge ‘Codal dhomhsa air tulaich uaine / Air taobh tràghad re là Luaine’ le Domhnall Friosal (Macdhomhnuill 1776: 132–3), anns a bheil am bàrd a’ faicinn ‘Inghin chaomh-chruth-ghasda’ (s. 3) agus a’ gabhail iognadh gu bheil i na h-aonar. Tha ise a’ freagairt ‘am briathraibh filidh’ gu bheil ‘rioghuinn eile

ann [a f]ochar’ agus nach ‘d’fhuair aon fhear tochradh’ leotha (ss. 9, 11–12). Tha am bàrd a’ moladh àille nan ainneir agus gan ceasnachadh air nòs na h-aisling Gaeilge:

An tu Bhènus na n tu Jùno!

Na’n tu Helen tha o’n Traoi!

(ss. 29–30)

Ach chan e ‘spéirmhná’ a tha ann ta idir, no samhlaichean an nàisein, ach Seònaid is Fionnaghal, nighnean do Fhear Thalasgair, is chan eil teachdaireachd phoileataigeach aca ri innse idir. A dh’aindeoin sin, feumaidh e bhith gu robh am bàrd eòlach air an aisling air an nòs Èireannach.¹⁰

Mu dheireadh, bu chòir aisling molaidh eile don Ghàidhlig ainmeachadh,¹¹ ged a rinneadh i mu dheich bliadhna fichead an dèidh foillseachadh ‘Fanndaigeadh na Gàidhlig’: ‘Ath-bheòthachadh na Gàidhlig’, le Aonghas Moireasdan (Moireasdan 1929: 108–11). Tha maighdeann a’ nochdadh am bruadar a’ bhàird, ach eu-coltach ris a’ chaillich ghlic ann am ‘Fanndaigeadh na Gàidhlig’ chan eil i ag innse cò i, ged a tha i a’ brosnachadh dìon is iomairt na Gàidhlig.

Aisling molaidh don Ghaelg: ‘Dobberan Chengey Ny Mayrey Ellan Vannin’ le William Kennish

Gu h-iongantach, chan ann an Èirinn no an Albainn a rinneadh an aisling molaidh as fhaisge na structar agus na stoidhle air dàn a’ Ghriogaraich, ach an Eilean Mhanainn. Is e seo ‘Dobberan Chengey Ny Mayrey Ellan Vannin’ (‘Caoidh Cànan Màthaireil Eilean Mhanainn’) le William Kennish (1799–1862), a dh’fhoillsicheadh an toiseach ann am pàipear-naidheachd ionadail mu 1840 agus a-rithist sa cho-chruinneachadh ainmeil *Manx Ballads & Music* ann an 1896 (Moore 1896: 142–9), dìreach bliadhna mus do nochd ‘Fanndaigeadh na Gàidhlig’ an clò. Is cinnteach gu bheil an dàn aig Kennish stèidhichte air dualchas na h-aisling Ghaeilge ach aig an aon àm tha e air a shuidheachadh an Eilean Mhanainn, agus tha a’ bhean shamhlachail a nochdas ann a’ riochdachadh a’ chànan fhèin, air nòs ‘Fanndaigeadh na Gàidhlig’.

Aig toiseach an dàin tha am bàrd a’ coiseachd air Sniaul no ‘Snaefell’, a’ bheinn as àirde san eilean, aig ciaradh an fheasgair.

Tha e ‘dy ghobberan harrish dagh boirey as streeu / Ta seaghney Mannin-my-chree’ (‘a’ caoidh gach trioblaid is strì / tha a’ sàrachadh Manainn mo chridhe’) (ss. 11–12) nuair a chì e seann bhoireannach ann an cràdh:

Tra honnick mee ben voght ayns coamrey glass,
Cheet my-whail ny mastey yn freoagh,
Lesh ooilley mygeayrt-y-mooie frytlagh as rasst,
Roie myr dy beagh ee er-keoiagh!

*Nuair a chunnaic mi bean bhoichd an aodach glas
Tighinn a choinneachadh rium am measg an fhraoich,
Leis a h-uile rud ma cuairt clùdach is sracte,
A’ ruith mar gum biodh i air chuthach!* (ss. 13–16)

Tha am bàrd a’ tuigsinn air a’ chiad sealladh gur e bean uasal a bh’ innte aig aon àm, agus tha i ag innse dha gur trom leatha a h-aighe:

Son mish, bee fys ayd er, ta scaan y chenn ghlare,
Ec cloan Vannin er my hregail;
Agh s’ beg fys ta ocsyn dy beeagh eh ny share
Daue mish dy ye harroo dy reill.

*Oir is mise, biodh fios agad, taibhse an t-seann chàinain,
agus clann Mhanainn air mo thrèigsinn;
ach is beag fios a th’ acasan gum biodh e na b’ fheàrr
nam bithinn-sa gan riaghladh.*

Son mish ta er reayll yn fer joarree ersooyl
Son keeadyn dy vleintyn dy hraa;
As va mee er reill veih yn traie gys Barool,
Da Manninee dooie son dy braa.

*Oir is mise a chùm na srainnsearan air falbh
airson ceudan de bhliadhnaichean;
bhithinn air riaghladh, bhon tràigh gu Barool,
nam Manannach gu bràth.*

Agh nish ta yn voyrn oc er chur lesh yn Vaarle,
Eer seose yn glione mooar Tolt-y-Will,
As mastey ny reeastyfl er lhiattee Wooar Cardle,
As creggyn yn Creg-Willy-Sill.

*Ach a-nise tha an uaill aca air a’ Bheurla a thoirt a-steach
suas an gleann mòr Tolt-y-Will,
agus am measg a’ gharbhlaich ri taobh Wooar Cardle
agus creagan Creg-Willy-Sill.*

Myr ta’n croaghan ’sy tourey yn maase cur er-ouyl,
Ta’n voyrn er ny chur orroo role,
Lesh y ghah, veih kione heear yn Niarhyl gys Groudle,
As veih Colloo as ny Em gys y twoaie;

*Mar a bhios am beach each as t-samhradh a’ cur a’ chruidh air
chuthach,
tha an uaill aca air toirt orra ruith,
leis a’ ghath, bho cheann an iar an Niarhyl gu Groudle,
bhon Cholloo agus na Em gus an tuath;*

Dy-lhiattee veih raaidyn nyn ayraghyn dooie,
Nagh ren rieu myr shoh m’y hregeil;
Son va’n aigney oc gyn y Ellan dy stroie,
Ny chur ayns y joarree treishteil.

*A’ cur an dàrna taobh dòighean an athraichean
nach do rinn tràigsinn mar seo a-riamh;
oir b’ e am mèinn gun an t-Eilean a mhilleadh
no gun earbsa a chur san t-srainnsear.*

O! dy jinnagh adsyn ta sthìll er y cheu
My Ellan veg nish chaglym cooidjagh,
Dy chloh veih my hraieyn lesh siyr yn toyrtmow,
Ta megeayrt-y-moom nish er ’noaill toshiaght.

*O! Nan cruinnicheadh còmhla
iadsan a tha fhathast air taobh m' Eilein bhig,
a ruagadh bho mo thràighean an sgrios
a tha air tòiseachadh mun cuairt dhomh.* (ss. 41–60)

Tha co-dhùnadh an dàin caran fann: chan eil teachdaireachd phoilitigeach ro làidir no ro shoilleir aig a' chaillich (rud a ghabhas tuigsinn ann an co-theacs Eilean Mhanainn am meadhan an 19mh linn) agus chan eil an iomhaigh mu dheireadh brosnachail:

“Agh son aym pene, neem chelleeragh goll roym,
Dy ollagh mee hene ayns y joan”,
Dooyrt yn red trimshagh, lesh osney dy trome,
“Son jeeagh cre cha lheeah ta my chione.”

*“Ach air mo shon fhèin, thèid mi dìreach
gam fhalach fhèin san dust,”
thuirt an rud tùrsach, le osna trom,
“oir feuch cho liath 's a tha mo cheann.”* (ss. 81–4)

Co-dhùnadh

Cha bhiodh e furasta, no is dòcha feumail, a dh'fheuchainn ri obrachadh a-mach dè dìreach na dàin, na cleachdaidhean agus na h-innleachdan litreachail a thug buaidh air Iain MacGriogair agus e a' cumadh ‘Fanndaigeadh na Gàidhlig’, no ciamar a bha e a' suidheachadh a bhàrdachd fhèin ann an co-theacs litreachas(an) na Gàidhlig. Dh'fhaodadh e bhith gu robh e a' creidsinn an da-riribh gur e ‘novelty’ a bha fa-near dha. An rud as inntinniche mun chùis is e an ‘convergent evolution’ a tha ri mhothachadh ann am ‘Fanndaigeadh na Gàidhlig’ agus bàrdachd eile na rè, leithid dàin Dhónaill Uí Chonchúir agus William Kennish. Tha traidisean dualchasach na h-aisling, agus i ‘inflected to meet the needs of local conditions’, follaiseach an lùib seo, ach is cinnteach gun tug litreachas Romansach is Bhioctòrianach na Beurla buaidh nach beag air a' bhàrdachd seo cuideachd, maille ri tuigsean Romansach fad-Eòrpach air cudromachd a' chàinain don spiorad nàiseanta. Aig a' cheann thall is e bàrdachd bhùirdeasach *fin-de-siècle* a tha sna

Luinneagan Luaineach, saothar Gàidheil Bhioctòrianaich a shoirbhich gu ro-mhath ann an siostam is Ìompaireachd Bhreatainn, a tha a’ nochdadh cumadh-inntinn fear a linn agus inbhe.

NOTAICHEAN

- ¹ Tha litreachadh nan às-earrannan a chleachdar san aiste seo a’ leantainn an teacsa anns na leabhraichean às an tugadh iad. Gheibhear blasad a bharrachd de reatraig dhualchasach nan dàn molaidd seo ann an ‘Cànan mo Ghaoil’, tè eile de na ‘Luinneagan Luaineach’ (MacGregor 1897: 126–8), agus ann an ‘Grinneas na Gàidhlig’, dàn eile leis an Dr MacGriogair a nochd sa cho-chruinneachadh *Modern Gaelic Bards* (MacLeod 1908: 32–3).
- ² Am measg nan dàn molaidd don Ghaeilge san 19mh linn tha ‘Ár dTeanga Mhilis Gaoidhilde’ (Pádraig Phiarais Cúndún, 1821), ‘A Ghaidhilde mhillis is sámhe fonn’ (Nioclás Ó Cearnaigh, c. 1840) agus ‘Ag cur slán le Gaoidhilde’ (Séamus Mac Cuirtín, c. 1850) (Ó Foghludha 1932a: 18; Ó Dufaigh agus Ó Doibhlin 1989: 113; Cuallacht Choluim Cille 1908: 54–6).
- ³ Am measg aislingean an 19mh linn tha ‘Maidean dam im aonar i ngaorthadh cois Bhríde’ (Micheál Óg Ó Longáin, 1815) agus ‘Aisling chaoín do theagmhaigh linn’ (Diarmaid Ua Mathghamhna, 1843/4) (Ó Donnchadha 1994: 116–17; Ua Duinnín 1913; Ó Mathúna 1990).
- ⁴ Faic, mar eisimpleir, ‘Ar maidin indé agus mé im shuan’ (Seán Clárach Mac Domhnaill, c. 1745), ‘Cois leasa dham go huaigheach’ (Seán Llóid, c. 1760) agus ‘Araoir is mé im’ aonar cois Fhléasga an Ghaortha’ (Dáibhí Ó hIarfhlaith, 1780) (Ó Foghludha 1932b: 71–2 (s. 22); Ó Canainn 1939: 62–3 (s. 51), 75–6 (s. 34)).
- ⁵ Faic, mar eisimpleir, ‘Ar tulaigh im aonar ag déanamh cumadh is mé im spreas’ (Seán Clárach Mac Domhnaill, c. 1740) agus ‘Aréir ar mo leaba im thaomaibh gan tapa’ (Eoghan an Mhéirín Mac Carrthaigh (?), 1742) (Ó Foghludha 1932b: 51–3 (s. 23); Ó Foghludha 1938: 68–9 (s. 29)).
- ⁶ Tha e inntinneach gu bheil mòran aislingean a’ sònrachadh a dh’aon ghnòthach gur ann sa Ghaeilge a tha an spéirbhean a’ labhairt. Faic, mar eisimpleir, ‘Lá dár éirigheas ag déanamh acir dam’ (Eoghan an Mhéirín Mac Carrthaigh, c. 1735), ‘Do rinneadh aisling bheag aerach dam féin ’san oidhche’ (Eoghan Rua Ó Súilleabháin, c. 1775) agus ‘Sealad do bhíos-sa araoir cois abhann’ (Pádraig Phiarais Cúndún, 1812) (Ó Foghludha 1938: 53–5 (s. 41); Ó Foghludha 1937: 74–6 (ss. 37–8); Ó Foghludha 1932: 5–7 (s. 49)). Mo thaing do Vincent Morley agus do Thadhg Ó hÍfearnáin airson am beachdan a thaobh pearsanachadh sna h-aislingean Gaeilge.
- ⁷ Leamsa am pongachadh ann an sreath 75.
- ⁸ Faic cuideachd an lùib seo ‘Raoir a chunnaic mi ’m brúadar’, ‘oran leis a’ bhard Murchadh Mac Mhathain do Uilleam Dubh Mac Coinnich, Iarla

Shioford, Triath Chinn-tàile, air dha tighinn dachaidh le armailt 'sa' bhliadhna 1719' (Matheson 1967/8: 186–8). Gu dearbh, faodar a dhol air ais beagan linntean chun na roimh-aisling ainmeil 'Iongnadh mh'aisling in Eamhain' le Giolla Brighde Mac Con Midhe, a rinneadh mu 1273 do Roalbh Mág Mathghamhna, anns a chì am bàrd mòrshluagh neartmhor, 'onchoin fhear nÈireann uile', ag iadhadh a' cheannaird (Williams 1980: 170–83 (s. 41)).

- ⁹ A thaobh MhicCrùislig (alias MacRùslaing no Mac-a-Rùsgaich) faic Watson 1926: 210–11.
- ¹⁰ Chithear stoidhle na h-aisling ann an òrain gaoil cuideachd, leithid 'An raoir am chadal, ann an aisling', anns a bheil am bàrd (gun urra) a' moladh bòidhchead maighdein agus feartan fearail a' 'bharain' à Bràigh Lòchaidh a tha ga suirghe (MacCallum 1821: 180–82).
- ¹¹ Ged is e càs na Gàidhealtachd seach càs na Gàidhlig fhèin a tha mar chuspair dha, bu chòir 'aisling' eile le Iain MacGriogair ainmeachadh an lùib seo cuideachd: 'Am Bruadar Innseanach', anns a bheil an t-ùghdar a' bruidh air 'Tìr an Fhraoich' agus a' faicinn na 'aisling bàrd', a tha a' 'deanamh bron us caoidh' air staid na Gàidhealtachd (MacGregor 1897: 33–8 (ss. 5, 16)).

LIOSTA SGRÌOBHAIDHEAN

- CUALLACHT CHOLUIM CILLE (1908). *Éigse Suadh is Seanchaidh*. Baile Átha Cliath.
- DINNEEN, Patrick S. agus Tadhg O'DONOGHUE (deas.) (1911). *Dánta Aodhagáin Uí Rathaille / The Poems of Egan O'Rahilly*. Lunnainn.
- GILLIES, William (1991). 'Gaelic Songs of the 'Forty-five', *Scottish Studies* 30: 19–58.
- MACCALLUM, Duncan (deas.) (1821). *Co-chruinneacha Dhan, Orain*. Inbhir Nis.
- MACCOINICH, Coinneach (1792). *Òrain Ghàidhealach agus Beurla*. Dùn Èideann.
- MACDHOMHNUILL, Raonull (deas.) (1776). *Comh-chruinneachidh Òrannaigh Gàidhealach*. Dùn Èideann.
- MACGREGOR, John (1890). *The Girdle of the Globe: A Descriptive Poem in Ten Cantos*. Lunnainn.
- MACGREGOR, John (1892). *Toil and Travel: A Prose Narrative*. Lunnainn.
- MACGREGOR, John (1896). *Through the Buffer State: A Record of Recent Travel through Borneo, Siam, and Cambodia*. Lunnainn.
- MACGREGOR, John (1897). *Luinneagan Luaineach (Random Lyrics)*. Lunnainn.
- MACGREGOR, John (1922). *Through Death to Victory and Other Poems*. Lunnainn.
- MACGREGOR, John (1924). *The Legend of Alompra and Other Poems*. Lunnainn.

- MACKAY, John (1897). ‘Marriage of Surgeon-Colonel MacGregor, London’, *The Celtic Monthly* 5: 101–2.
- MACKENZIE, John (1907 [1841]). *Sàr-Obair nam Bàrd Gaelach/The Beauties of Gaelic Poetry*. Dùn Èideann.
- MACLEOD, Malcolm C. (deas.) (1908). *Modern Gaelic Bards*. Sruighlea.
- MCLEOD, Wilson (2003). ‘Language Politics and Ethnolinguistic Consciousness in Scottish Gaelic Poetry’, *Scottish Gaelic Studies* 21: 91–146.
- MACNEILL, N. (1894). ‘Surgeon-Major J. MacGregor, M.D.’, *The Celtic Monthly* 2: 85–6.
- MARFANY, Joan-Lluís (2004). ‘“Minority” Languages and Literary Revivals’, *Past and Present* 184: 137–67.
- MATHESON, Angus (1953). ‘Gleanings from the Dornie Manuscripts’, *Transactions of the Gaelic Society of Inverness* 41: 310–81.
- MATHESON, William (1967/8). ‘Further Gleanings from the Dornie Manuscripts’, *Transactions of the Gaelic Society of Inverness* 45: 148–95.
- MEEK, Dòmhnall E. (deas.) (1995). *Tuath is Tighearna/Tenants and Landlords*. Dùn Èideann.
- MEEK, Dòmhnall E. (2003). ‘“Nuair Chuimhnichinn an Cuilithionn”: Àite Samhlachail na Tìre is Cruth an Tìre ann am Bàrdachd Ghàidhlig na Naoidheamh Linn Deug’ ann an *Cruth na Tìre*, deas. le Wilson McLeod agus Màire Ní Annracháin (Baile Átha Cliath), pp. 1–38.
- MOIREASDAN, Aonghas (1929). *Dàin is Òrain Ghàidhlig*. Dùn Èideann.
- MOORE, A. W. (deas.) (1896). *Manx Ballads & Music*. Dubhghlas.
- NÍ UALLACHÁIN, Pádraigín (2003). *A Hidden Ulster: People, Songs and Traditions of Oriel*. Baile Átha Cliath.
- Ó BAOILL, Colm (deas.) (1979). *Eachann Bacach agus Bàird Eile de Chloinn Ghill-Eathain / Eachann Bacach and Other MacLean Poets*. Dùn Èideann.
- Ó BAOILL, Colm (deas.) (1994). *Iain Dubh: Òrain a rinn Iain Dubh mac Iain mhic Ailein (c1665-c1725)*. Obar Dheathain.
- Ó BUACHALLA, Breandán (deas.) (2007). *Aogán Ó Rathaille*. Baile Átha Cliath.
- Ó CANAINN, Pádraig (ed.) (1958). *Filidheacht na nGaedheal*. Baile Átha Cliath.
- Ó CONCHÚIR, Dónall (1984 [1932]). *Duanaireacht Sruthán Dúthalla*, deas. le Seán Ua Cadhla. Cuilinn Uí Chaoimh: Glór na nGael.
- O’DALY, John (1849). *Poets and Poetry of Munster*. Baile Átha Cliath.
- Ó DONNCHADHA, Rónán (deas.) (1994). *Micheál Óg Ó Longáin, File*. Baile Átha Cliath.
- Ó DUFAIGH, Seán agus Diarmaid Ó DOIBHLIN (1989). *Nioclás Ó Cearnaigh: Beatha agus Saothar*. Baile Átha Cliath.
- Ó FOGHLUDHA, Risteárd (deas.) (1932a). *Pádraig Phiarais Cúndún 1777–1856*. Baile Átha Cliath.
- Ó FOGHLUDHA, Risteárd (deas.) (1932b). *Seán Clárach 1691–1754: A Shaothar Fileata agus Scéal a Bheathadh*. Baile Átha Cliath.

- Ó FOGHLUDHA, Risteárd (deas.) (1937). *Eoghan Ruadh Ó Súilleabháin 1748–1784*. Baile Átha Cliath.
- Ó FOGHLUDHA, Risteárd (deas.) (1938). *Eoghan an Mhéirín Mac Carrthaigh 1691–1756*. Baile Átha Cliath.
- Ó MATHÚNA, Diarmuid (1990). ‘A Late Aisling’, *The O’Mahony Journal* 14: 15–21.
- PITTOCK, Murray (2007). ‘Was there a Scottish *Aisling*?’, *Review of Scottish Culture* 19: 45–53.
- ROBERTSON, Charles M. (1925/7). ‘Gaelic Poems Collected in Braemar by the Rev. Robert MacGregor, Minister of Kilmuir, Skye, and Others Composed by Himself and Mr Alex. MacGregor, Schoolmaster, Dull’, *Transactions of the Gaelic Society of Inverness* 33: 2–43.
- The Scotsman* (1897). Lèirmheas air MacGregor 1897. 18 Dàmhair, td. 3.
- STEWART, Alexander agus STEWART, Donald (1804). *Cochruinneacha Taoghta de Shaothair nam Bard Gaëleach/A Choice Collection of the Works of the Highland Bards*. Dùn Èideann.
- UA DUINNÍN, Pádraig (1913). ‘Spéirbhean ag Trácht air Reipéil’, *Gadelica* 1: 16–18.
- WATSON, W. J. (1926). ‘Varia’, *Scottish Gaelic Studies* 1: 210–14.
- WILLIAMS, N. J. A. (deas.) (1980). *The Poems of Giolla Brighde Mac Con Midhe*. Baile Átha Cliath.